

<https://doi.org/10.19195/2082-8322.14.4>

Artur Stęplewski

ORCID: 0000-0001-8215-6188

Uniwersytet Stambulski

„Czy Atatürk był gejem?”. Konstruowanie Obcego w tureckich i greckich mediach

Przed podjęciem głównego tematu skoncentruję się na przedstawieniu kilku najistotniejszych założeń teoretycznych, które pomogą w zrozumieniu kreacji postaci, jaką media prezentują odbiorcy. W analizie będę się posługiwać — mimo silnych ataków przeciwników metodologii — krytyczną analizą dyskursu, a w jej ramach kreowaniem Obcego/Innego. Warto jednak zaznaczyć, że proponowane przeze mnie ujęcie ma szersze i starsze podstawy. Na procesualność tekstu, w którym aktywizuje się wiedza społeczna i kulturowa, zwracał już uwagę Michaił Bachtin, pisząc:

Słowa w wypowiedzi wchodzą w kontakt nie tylko ze swoimi sąsiadami, ale uzyskują wartość semantyczną poprzez dialog z dawnymi użyciami. Podobnie przedmiot nie istnieje jako czyste wyizolowane zjawisko: w świecie ludzkim pojawia się ubrany w język, wartościowany i załamany poprzez praktykę mowy¹.

Ujęcie Bachtinowskie wymaga zatem przyjęcia fundamentalnego założenia, że słowo funkcjonuje w konkretnym kontekście historyczno-społecznym. Znaczenie słowa pojawia się poprzez praktykę jego użycia przez konkretne społeczeństwo. Znaczenie determinuje zaś istnienie znaków będących integralną podstawą istnienia ideologii — centralnego pojęcia w Bachtinowskim rozumieniu języka: „Wszystko, co jest ideologiczne, posiada znaczenie, a ponieważ wyobraża, przedstawia lub zastępuje coś, co znajduje się poza nim — jest znakiem. Tam, gdzie nie ma znaku — nie ma

---

¹ Za: Z. Mitosek, *Teorie badań literackich*, Warszawa 2005, s. 319.

również ideologii”². O ideologizacji wiedzy pisał też przekonująco Antonio Gramsci, koncentrując się na relacjach władza–intelektualiści–społeczeństwo. W jego surowej ocenie intelektualiści, którzy zostają pozyskani przez władzę za cenę spełniania się w poczuciu tworzenia „prawdziwej wiedzy”, reprodukują i utrwalają wiedzę zgodną z potrzebami władzy, wykorzystując system edukacyjny. Nauka zatem — według A. Gramsciego — jest faktem kulturowym, który dostarcza interpretacji zjawisk kulturowych i społecznych, a poprzez odpowiednią agitację — edukację — dochodzi do homogenizacji społeczeństwa. O wspólnym wyobrażeniu wspólnoty decydują też w dużym stopniu media, określane jako czwarta władza: „produkuj[ą] realność, dziedziny przedmiotowe i rytuały prawdy. Jednostka i wiedza, jaką może o niej zdobyć, zależą od tej produkcji”³ — jak ujął to Michael Foucault. W tym zakresie język, który sam w sobie jest narzędziem neutralnym, służy do interpretacji rzeczywistości i determinuje zachowania społeczne oraz indywidualne⁴. Należy dodać do tego stwierdzenia metodologiczne założenia sformułowane przez Teuna van Dijka, który poszerza analizę struktur językowych i stwierdza, że „należy patrzeć ponad dyskursem, biorąc pod uwagę jego środowiska: kognitywne, społeczne, polityczne, kulturowe i historyczne”⁵. Referencjalność języka jest zatem uwarunkowana socjokulturowo.

Wspominałem już o homogenizacji społeczeństwa poprzez planowe kontrolowanie dostarczanej wiedzy oraz sterowanie jej interpretacją i zachowaniami społecznymi. Praktyczne z tego punktu widzenia jest skonstruowanie narodu na podstawie wspólnych wartości, które określają granice tego, co oznacza: MY. Procedura ta precyzuje równocześnie, kim są ONI/OBCY. Stereotypizacja jest łatwym i skutecznym zabiegiem, który zapewni zbudowanie identyfikacyjnych murów.

Wydaje się (bez względu, czy jest to analiza naukowa, czy potoczny ogląd, że tworzenie kategorii i etykietek jest immanentną cechą ludzkiego umysłu, który w uproszczeniach i stereotypach szuka łatwych odpowiedzi i rozwiązań dla otaczającego świata. Wszelka zatem typologia organizuje rzeczywistość, bez względu na prawdziwość i zgodność z zastanymi realiami. Etykietowanie nie stanowi jednak tylko narzucania stereotypowej opinii z zewnątrz. Poprzez tworzenie własnego narodu określa się jego cechy, kanon zachowań i wartości, w wyniku czego powstaje autostereotyp, który w równym stopniu służy celom wewnętrznym, pewnego typu organizacji społeczeństwa, jak i prezentowaniu wspólnoty na zewnątrz. Powoduje to powstawanie coraz to nowszych i coraz bardziej izolujących murów granicznych oddzielających od sąsiadów/obcych, przy czym „oni” stają się coraz bardziej obcy i odlegli, a „swoi” coraz bardziej oswojeni⁶.

² *Bachtin — dialog, język, literatura*, red. E. Czaplejewicz, E. Kasperski, Warszawa 1983, s. 75.

³ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Warszawa 1998, s. 189.

⁴ Por. S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 2001, s. 16.

⁵ T. van Dijk, *Kontekstualizacja w dyskursie parlamentarnym*, [w:] *Krytyczna analiza dyskursu*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008, s. 216.

⁶ A. Stęplewski, *Semioza pisma. Cyrylica i łacinka w serbskim i chorwackim dyskursie narodowym na tle słowiańskim*, Poznań 2018, s. 29.

Przytoczone założenia metodologiczne wymagają, aby przedstawić historyczne i społeczne tło, na którym pojawia się współczesne użycie słowa *gay* w mediach tureckich i greckich w związku z postacią byłego przywódcy Turcji.

Konflikty turecko-greckie mają długą historię i — aby nie sięgać aż po czasy zdobycia Konstantynopola — wystarczy jedynie skrótowo wymienić kilka zdarzeń, żeby uwypuklić, jak bardzo napięte są stosunki pomiędzy oboma krajami, a okresy przyjaznych relacji — krótkie i kruche. Współczesna Grecja uzyskała formalnie pełną niepodległość w 1830 roku. Uniezależnienie się od Imperium Osmańskiego rozpoczęło jednak trwającą do dziś rywalizację o wpływy we wschodniej części Morza Śródziemnego i na Morzu Egejskim. Bezpośrednie starcia prowadzone były: w 1897 roku (wojna grecko-turecka), w latach 1912–1913 (I wojna bałkańska), 1914–1918 (I wojna światowa) i 1919–1922 (wojna grecko-turecka). W wyniku ostatniej wojny doszło do przymusowej wymiany i masowych przesiedleń ludności greckiej i muzułmańskiej. O względnej normalizacji stosunków między sąsiadami można było mówić w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku, a w roku 1934 premier Grecji Eleftherios Venizelos nominował Mustafę Kemala⁷ do Pokojowej Nagrody Nobla. Wspólne przystąpienie obu państw do NATO, w 1950 roku, wydawało się dostatecznym gwarantem przyjaznych relacji. Tymczasem jednak nowy konflikt pojawił się w związku z zaostrażającą się sytuacją na Cyprze, będącym wówczas kolonią brytyjską; próba utworzenia unii cypryjsko-greckiej spotkała się ze sprzeciwem Turków cypryjskich. Kwestia cypryjska szybko przeniosła się na kontynent i ostatecznie wywołała pogrom Greków w Stambule w 1955 roku⁸. Od lat siedemdziesiątych XX wieku stale powtarzają się incydenty dotyczące wód terytorialnych oraz wydobycia złóż naturalnych z dna Morza Egejskiego. Ostatni przykład wzmożenia tego konfliktu można obserwować w latach 2019–2020.

Nie bez powodu wśród dramatycznych wydarzeń historycznych w relacjach turecko-greckich wymieniłem symptomatyczną datę nominowania przywódcy Turcji do nagrody Nobla. Trzeba bowiem pamiętać, że Kemal Pasza już za życia stał się postacią legendarną dla swoich rodaków i taką pozycję utrzymuje do dziś⁹. Warto

---

⁷ Mustafa Kemal Paşa Atatürk (1881–1938) — w tekście posługuję się synonimicznie różnymi formami imion i tytułów, zdając sobie sprawę, że postać tureckiego polityka znana jest przede wszystkim jako Atatürk. Warto więc wyjaśnić tę różnorodność. Przyszły wódz Turcji dorastał w Państwie Osmańskim, w którym nie posługiwano się nazwiskami; identyfikacja osoby, podobnie jak w tradycji arabskiej, polegała na określeniu relacji rodzinnych, zatem znany był jako Ali Rıza oğlu Mustafa — Mustafa syn Alego Rızı. Drugie imię, Kemal (ar. doskonałość, dojrzałość), nadał mu nauczyciel matematyki. Paşa jest tytułem wojskowym i odpowiada randze generała, natomiast honorowy tytuł Atatürk — Ojciec Turków — nadany został dekretem parlamentu w 1934 roku.

⁸ Szerzej zob. R. Clogg, *Historia Grecji nowożytnej*, przeł. W. Gałąska, Warszawa 2006.

⁹ Nie będę się zajmował w tym teście rzeczywistą pozycją Atatürka w najnowszym dyskursie politycznym.

zatem przypomnieć — z konieczności również bardzo skrótowo — podstawowe informacje¹⁰ dotyczące Atatürka — Ojca Turków.

Mustafa Kemal przyszedł na świat najprawdopodobniej w 1881 roku w Salonikach, które były wówczas częścią Imperium Osmańskiego. Był synem Zübeydy Hanım, która zajmowała się domem¹¹, oraz Alego Rızı — oficera miejscowej milicji i przedsiębiorcy. Po rezygnacji z nauki w szkole religijnej rozpoczął edukację w szkole wojskowej w Salonikach. Jego kariera zdolnego oficera była przerywana odbywaniem kar więzienia za działalność antymonarchistyczną. Od 1913 roku był w służbie dyplomatycznej, co pozwoliło mu zapoznać się z europejską polityką i sposobem życia. W wojnie o niepodległość otrzymał stopień marszałka. Dnia 29 października 1923 roku proklamowano Republikę Turcji ze stolicą w Ankarze, a sam Kemal Pasza został wybrany na pierwszego prezydenta i natychmiast przystąpił do westernizacji kraju oraz eliminowania wszelkich przejawów dziedzictwa osmańskiego, w tym religii. Reformy kulturowe i społeczne, na przykład emancypacja kobiet, zmiany w systemie edukacji, standaryzacja języka tureckiego, zmiana grafii z arabskiej na łacińską, wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego oraz obowiązkowych nazwisk to tylko kilka z osiągnięć młodego kraju pod jego przywództwem. W 1937 roku stan zdrowia prezydenta pogorszył się. Zdiagnozowana marskość wątroby spowodowała zgon 10 listopada 1938 roku¹².

Jego życie prywatne wciąż pozostawia jednak historykom i biografom wiele niejasnych momentów lub wręcz białych plam. W oficjalnych życiorysach wymienia się kilka kobiet, z którymi był związany. Uchodził bowiem za niezwykle charyzmatycznego i atrakcyjnego fizycznie, co podkreślane jest również obecnie, gdy przedstawia się jego postać. Wśród partnerek Atatürka wskazywane są: Eleni Karinte, Fikriye Hanım, Dimitrina Kowaczewa i Latife Uşşaki, z którą Mustafa Kemal ożenił się w 1923 roku i jej właśnie przypadło miano pierwszej damy Republiki. Gruntownie wykształcona prawniczka, w europejskim ubraniu, wspierała inicjatywy męża, który — wbrew oficjalnym deklaracjom o równych prawach dla kobiet — sprzeciwił się jej wyjazdowi do Paryża w celu ukończenia studiów oraz bezpośredniemu uczestnictwu w życiu politycznym. Nieporozumienie na tym tle — znów według oficjalnej wersji — doprowadziło do rozwodu już po dwóch latach małżeństwa, w 1925 roku. Mustafa Kemal nie miał własnych dzieci, adoptował ich jednak trzynaścioro: jednego chłopca i dwanaście dziewczynek. Najbardziej znana spośród nich jest Sabiha

---

¹⁰ Ze względu na przyjętą przeze mnie metodologię używam w tym miejscu słowa „informacje”, a nie „fakty”, aby tym silniej ukazać, jak w dyskursie medialnym można podważyć dowolny „fakt”.

¹¹ Ten z pozoru błahy element biografii Atatürka niesie za sobą ważne przesłanie ideologiczne. Zübeyde Hanım (Hanım jest określeniem honoryfikatywnym — Pani) i jej mauzoleum w Izmirze otaczane są szczególną czcią, zwłaszcza podczas Dnia Matki.

¹² 10 listopada obchodzone jest święto państwowe, a symbolem wiecznej pamięci o „największym Turku” jest rok zgonu Atatürka, graficznie zapisywany jako 193∞ — z przewróconą ósemką jako znakiem nieskończoności.

Gökçen — pierwsza kobieta pilot w Turcji, na której cześć nazwano drugie co do wielkości i znaczenia lotnisko w Stambule. Żadna z tych kobiet nie zajęła jednak pozycji Matki Narodu — towarzyszki Atatürka, stąd tak ważna rola w pamięci kulturowej matki samego Kemala¹³.

Wykorzystanie luk w biografii Ojca Turków wydaje się zatem, biorąc pod uwagę przedstawione informacje, idealnym pretekstem do snucia domysłów o jego życiu seksualnym, aby poprzez przedstawienie go jako homoseksualistę zdyskredytować postać czczoną w Turcji i jednocześnie wykorzystać to w walce politycznej. Nowy prawicowy rząd powoli zaczął odsuwać na dalszy plan idee kemalistowskiego państwa na rzecz przywrócenia władzy narodowo-religijnej. Skrajna prawica turecka wprost zwróciła się przeciwko Atatürkowi. Pretekstem były aluzje do skłonności homoseksualnych, które miały stać się podstawą rozvodu Kemala Paszy, opublikowane w książce jego najbliższego współpracownika Rızı Nura, *Hayat ve Hatıralarım*¹⁴. Zainteresowanie tematem spowodowało zablokowanie publikacji prywatnego archiwum żony przywódcy, które było objęte klauzulą tajności do roku 2005. Natomiast uzyskanie przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP), na której czele stoi Recep Tayyip Erdoğan, pełnej władzy pozwoliło na kontrolowane ataki na Atatürka. W 2017 roku przewodniczący młodzieżowej przybudówki AKP Hasan Baki wyraził swoje wątpliwości co do etnicznego pochodzenia Kemala Paszy. Jasna cera, blond włosy i niebieskie oczy to wystarczające dowody, aby wykazać nietureckość. Dla H. Bakiego było oczywiste, że ktoś z takim wyglądem i do tego urodzony w Salonikach nie mógł być Turkiem, co wyjaśnia jego (Atatürka) niechęć do całej tradycji turecko-islamskiej i determinację w europeizowaniu państwa¹⁵. Bardziej bezpośrednio komentarze pojawiły się natomiast w związku z umieszczeniem w sieci zdjęć wodza z plaży. Tym razem poddano krytyce postawę siedzącego na piasku Atatürka. Głowa państwa jest sam, w slipkach, odwraca się do kogoś, kto stoi z tyłu po prawej stronie, przy tym podpira się dłońmi, a prawą nogę ma wsuniętą pod wyprostowaną lewą. Wydawać by się mogło, że jest to zwykle wakacyjne zdjęcie, a jednak spowodowało, że sami Turcy zaczęli powątpiewać w męskość swojego ukochanego przywódcy. Pojawiające się w prasie artykuły z tytułami zawierającymi pytanie: Atatürk eşcinsel (gay) miydi? (Czy Atatürk był gejem?)¹⁶ nie tylko dzieliły społeczeństwo, lecz wywołały także dyskusję o wolności słowa w mediach i granicach

¹³ Szerzej na temat biografii zob. M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk: An Intellectual Biography*, New Jersey-Woodstock, Oxfordshire 2011.

¹⁴ R. Nur, *Hayat ve Hatıralarım*, t. 4, Istanbul-Frankfurt 1967.

¹⁵ Cyt. za: 'Atatürk Yunan net' dedi, gittil, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/02/18/ataturk-yunan-net-dedi-gitti> (dostęp: 15.11.2020).

¹⁶ Analizie poddałem kilka tekstów elektronicznych w mediach tureckich i greckich (większość nie wnosi nowych informacji), wśród nich: *Kemal Atatürk gay miydi?* <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2013/05/22/Ataturk-gay-miydi/18518> (dostęp: 10.11.2020), *'Atatürk gay miydi?' sorusu hakaret mi değil mi?*, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/ataturk-gay-miydi-sorusu-hakaret-mi-degil-mi-1134521/>

tej wolności. Symptomatyczny wydaje się komentarz czasopisma „HaberTurk” z 2013 roku: „Prawo do informacji wymaga, żeby wiadomości były zgodne z prawdą, a ich rozpowszechnianie powinno leżeć w interesie publicznym; wiadomości nie powinny zawierać żadnych obraźliwych ocen wartościujących”¹⁷. Dla dobra interesu publicznego złożono też kilka pozwów przeciwko autorom i wydawcom publikacji szkalujących pamięć Kemala Paszy, te jednak zostały oddalone przez sądy.

Gdy w 2019 roku pojawił się nowy konflikt grecko-turecki, media greckie skrupulatnie wykorzystwały właściwie gotowy już materiał, aby zaatakować przeciwnika bronią psychologiczną. W większości były to tłumaczone przedruki wiadomości tureckich, co — jak się wydaje — miało wzmocnić efekt bezstronności doniesień. Grecja, na tle relacji o „burzy” u wschodniego sąsiada po ujawnieniu, że Ojciec Turków był gejem, prezentowała się jako nowoczesne i tolerancyjne państwo, dla którego wybory seksualne obywateli są ich prywatną sprawą i nikogo nie bulwersują. Warto jednak przyrzeć się dokładniej manipulacjom dziennikarskim, aby ujawnić, jak budowane i sterowane są nastroje antytureckie wewnątrz kraju i jaki przekaz niosą dla odbiorców tureckich. Umieszczane zdjęcia z plaży opatrywane są wprost komentarzem, że przyjęta poza jest „gejowska”. E-today.gr posuwa się jednak dalej w przekazie:

Η αναφορά σε μια χαρακτηριστική φωτογραφία που συνοδεύεται από την άποψη ότι ο Κεμάλ μπορεί να ήταν ομοφυλόφιλος, έχει περάσει και σε μερίδα του τουρκικού τύπου προκαλώντας έντονες συζητήσεις καθώς όπως είναι γνωστό ένα από τα μεγαλύτερα ταμπού της σύγχρονης Τουρκίας είναι ο Κεμάλ Ατατούρκ τον οποίο οι Τούρκοι έχουν θεοποιήσει σε βαθμό που θα ζήλευαν στο παρελθόν πολλοί άλλοι δικτάτορες όπως οι Χίτλερ, Μάο, Στάλιν, κλπ¹⁸.

Nazwanie Atatürka dyktatorem jest oczywiście symptomatyczne, ale znaczące jest zestawienie jego postaci z powszechnie ocenianymi jako zbrodniarze: Hitlerem, Stalinem i Mao. W dalszej części przywołanego artykułu Nikos Cheiladakis koncentruje się na dowodach wskazujących na homoseksualizm Kamela Paszy¹⁹. W tym i innych artykułach wyraźnie podkreśla się, że nigdy nie był żonaty, a jego partnerki są raczej plotką niż faktem, ponieważ „zdaniem biografów stronił od kobiet”. Informacja

(dostęp: 10.11.2020); *Belçika'dan Atatürk'e çirkin yakıştırma*, <https://www.haber7.com/dunya/haber/230407-belcikadan-atururke-cirkin-yakistirma> (dostęp: 10.11.2020).

¹⁷ Haber verme hakkından yararlanabilmek için haberin gerçek olması, bilinmesinde kamu yararı bulunması ve haberde küçültücü değer yargılarının bulunmaması gerekir. Za: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/846431-ataturk-gay-miydi-hakaret-degil> (dostęp: 11.11.2020).

¹⁸ „Typowe zdjęcie, któremu towarzyszy pogląd, że Kemal mógł być gejem, zostało przekazane części prasy tureckiej, prowokując gorące dyskusje, ponieważ jednym z największych tabu współczesnej Turcji jest Kemal Atatürk, którego Turcy ubóstwiają do tego stopnia, że wielu innych dyktatorów, takich jak Hitler, Mao, Stalin itp., zazdrościłoby mu w przeszłości”. Za: ΝΙΚΟΣ ΧΕΙΛΑΔΑΚΗΣ, ΤΕΛΙΚΑ Ήταν GAY Ο ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ;;;- Αποκαλυπτικό ΡΕΠΟΡΤΑΖ!!! Wszystkie tłumaczenia — A. Stęplewski, <https://e-today.gr/τελικά-ήταν-gay-ο-μουσταφα-κεμαλ-ατατουρ/> (dostęp: 12.11.2020).

¹⁹ Warto przy okazji zaznaczyć, że większość greckich artykułów jest powieleniem jednego wzorca lub wprost kopią z innych czasopism, dlatego ograniczam się do tych, które wnoszą nowe informacje i interpretacje.

o krótkim skądinąd małżeństwie z Latife Ussaki zostaje przemilczana jako nierelevantna. Istotne natomiast jest stwierdzenie, że nigdy nie miał własnych dzieci. Warto przypomnieć, jak ważny jest to argument w kulturach maskulinistycznych. Kolejne argumenty dyskredytujące przywódcę to jego skłonność do nauzywania alkoholu, w greckich przekazach wprost nazywana alkoholizmem, która doprowadziła do marskości wątroby i przedwczesnej śmierci. Co zaś się tyczy jego sprawności w kwestii reorganizacji państwa, to jej przyczyny greccy komentatorzy widzą w obsesyjnej niechęci do religii (opuszczenie szkoły koranicznej) oraz zainteresowaniu okultyzmem i przynależności do masonerii. Są to powody, dla których — jak twierdzi dziennikarz — obraz narodowego bohatera stworzony został przez turecką propagandę po jego śmierci i bardzo odbiega od rzeczywistości:

Το τέλος του ήταν τραγικό και σίγουρα δεν ανταποκρινόταν στην ιστορική θέση που του αποδόθηκε μετέπειτα. Πέθανε πνιγμένος στο αλκοόλ και στις κρίσεις μοναξιάς που είχε. Ο Κεμάλ, ήταν ο «πατέρας» των Τούρκων, αλλά στην πραγματικότητα έγινε ο «πατέρας» των μη Τούρκων, ο «πατέρας» των πολιτών μιας εκτουρκισμένης αλλά χωρίς ταυτότητα νέας Τουρκίας²⁰.

Wydawać by się mogło, że trudniejsze do zanegowania jest pochodzenie Kemala Paszy, ale wskazywałem już, że po stronie tureckiej pojawiały się wątpliwości co do etnicznego pochodzenia wodza i sugerowanie, że był Grekiem. Przyjęcie Ojca Turków do wspólnoty greckiej spotkało się z ostrym sprzeciwem. Grecy zaproponowali jednak własne rozwiązania, opierając się na wyglądzie zewnętrznym Atatürka i skromnych danych biograficznych. W rysach twarzy i jasnej karnacji dopatrzono się cech albańskich lub słowiańskich²¹. Znacznie chętniej mimo wszystko rozpatrywana była koncepcja korzeni żydowskich, co tłumaczyłoby nienawiść tureckiego przywódcy do wszystkiego, co islamskie. Do żydowskiego pochodzenia miał się przyznać sam Kemal Pasza w rozmowie z hebrajskim dziennikarzem Itamerem Ben-Avi w 1911 roku, wspominając o odziedziczonej po ojcu Biblii hebrajskiej, modlitwie *Shema Yisrael*, którą zapamiętał z dzieciństwa, i deklarując wprost: „I’m a descendant of Sabbetai Zevi — not indeed a Jew any more, but an ardent admirer of this prophet of yours. My opinion is that every Jew in this country would do well to join his camp”²².

Zestawienie dwóch tak nacechowanych określeń jak *gej*²³ i *żyd* nie pozostawia wątpliwości co do kierunku i celu, w jakim greckie media publikują teksty dotyczące

²⁰ „Jego koniec był tragiczny i z pewnością nie odpowiadał pozycji historycznej, jaką mu później nadano. Umarł, tonąc w alkoholu i samotności. Kemal był »ojcem« Turków, ale w rzeczywistości stał się »ojcem« nie-Turków, »ojcem« obywateli tureckich, ale niezidentyfikowanej nowej Turcji” — ΝΙΚΟΣ ΧΕΙΛΑΔΑΚΗΣ, ΤΕΛΙΚΑ, *op. cit.*

²¹ Szerzej zob. A. Mango, *Atatürk: the biography of the founder of modern Turkey*, New York 2002, s. 27.

²² Cyt. za: *Mustafa Kemal Atatürk: Jew, Muslim or Non-Muslim?*, <https://central-mosque.com/index.php/History/mustafa-kemal-ataturk-jew-muslim-or-non-muslim.html> (dostęp: 12.11.2020).

²³ W tureckiej i greckiej praktyce medialnej stosowany jest zapis angielski *gay* bez graficznego przystosowania do alfabetu greckiego czy do fonetyki obu języków, co tym bardziej wzmacnia efekt obcości wyrazu i samego zjawiska.

Kemala Atatürka — dyskredytacja mężczyzny jest jednoznaczna ze zniszczeniem czczonego polityka, a w konsekwencji może być bronią przeciwko wrogowi w aktualnej sytuacji konfliktu grecko-tureckiego. Oba słowa są znakami, które rozpatrywać należy w konkretnym kontekście politycznym i społecznym, a ich semantyka staje się przejrzysta poprzez odniesienia historyczne i kulturowe.

Dochodzę w ten sposób do centralnego zagadnienia niniejszego tekstu, to znaczy dyskredytacji Atatürka przez podważanie jego męskości. Oba narody zbudowały swoją tożsamość, opierając się na niemal identycznych wartościach. Oba są tradycyjnie społeczeństwami patriarchalnymi i mężczyźnie przypada rola wojownika, męża, opiekuna i ojca (!). Również religie — odpowiednio islam i prawosławne chrześcijaństwo — ugruntowały pozycję heteroseksualnego mężczyzny, uznając homoseksualne kontakty za grzeszne, przy jednoczesnej tolerancji odmienności. Pisząc jednak o „tradycyjnych” wartościach społeczności, warto zastanowić się, jak głęboko sięgają one w przeszłość. Innowacyjne badania nad tożsamościami narodowymi pokazują wyraźnie, że koncepcja narodu jako tworów homogenicznych pojawia się dopiero w XIX wieku²⁴. W podobny sposób do zagadnienia podchodzi Robert Beachy, twierdząc, że homoseksualność, a zwłaszcza jej społeczne napiętnowanie, jest intelektualnym tworem niemieckim drugiej połowy XIX wieku. Nie chodzi tu, rzecz jasna, o stosunki płciowe, ale stworzenie w zurbanizowanym społeczeństwie konieczności deklaracji czy też utożsamiania się z konkretną orientacją seksualną²⁵.

Najnowsze prace orientalistów dotyczące seksualności w kręgu kultury islamu pokazują, że model europejski został implementowany na Bliski Wschód²⁶; innymi słowy — narzucono mężczyznom (i kobietom), że dowolne przejawy zbliżeń seksualnych z osobami tej samej płci oznaczają zdecydowaną deklarację bycia homoseksualistą. W konsekwencji zachowania, które były tolerowane, o ile dochodziło do nich bez publicznej ostentacji i nie wpływały na stabilność rodzinnego życia, stały się społecznie całkowicie nieakceptowalne. Homoseksualista stał się Obcym, a stosunki płciowe — nienaturalnymi zachowaniami, które pojawiły się pod wpływem obcych wzorców kulturowych. Podobne interpretacje nie są jedynie domeną Bliskiego Wschodu; w krajach bloku socjalistycznego za czyny niemoralne obwiniany był „zgnili Zachód”, w Turcji natomiast kontakty homoseksualne identyfikowane są z grecką kulturą dworską Bizancjum, Grecy zaś — historycznie — tłumaczyli je sobie jako demoralizujący wpływ perski. W każdym wypadku określenia typu *gej*, *pedał*, *ciota* nabierały znaczenia pejoratywnego; ich dyskursywna referencjalność wykluczała ze społeczeństwa. Przytoczone przeze mnie polskie określenia osób homoseksualnych nie znajdują jednak bezpośrednich odpowiedników w historycznym słownictwie ję-

²⁴ Por. B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków 1997.

²⁵ R. Beachy, *The German invention of homosexuality*, „The Journal of Modern History” 82, 2010, nr 4. *Science and the Making of Modern Culture*, s. 801–838.

²⁶ Por. K. El-Rouayheb, *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World, 1500–1800*, Chicago 2005.

zyków bliskowschodnich. Irvin Cemil Schick, który badał leksykę erotyczną okresu otomańskiego, zwrócił uwagę, że wśród 600 analizowanych leksemów nie ma ani jednego, który wskazywałby na klasyfikację orientacji seksualnej czy też oceniał tego typu zachowania. Jak pisze Schick, pewnego typu ocena pojawia się — bez względu na to, czy dotyczy stosunków homo-, czy heteroseksualnych — w odniesieniu do bycia aktywnym lub pasywnym uczestnikiem zbliżeń.

For a man who penetrates, whom he penetrates was considered to be of little consequence and primarily a matter of personal taste. It is indeed significant that the words used for an ‘active’ man’s sexual orientation were quite devoid of value judgment: for example, *matlab* (demands, wishes, desires), *meşreb* (temperament, character, disposition), *mezheb* (manner, mode of conduct, sect), *tarik* (path, way, method, manner), and *tercih* (choice, preference). Being objects of penetration, boys and women were considered not quite as noble as men²⁷.

Aktywny partner — mężczyzna — dowodzi zatem w akcie seksualnym swojej męskości, temperamentu, witalności i szlachetności i bycie pasywnym oznacza uległość, podporządkowanie się lub poniżenie²⁸.

Również współczesna leksyka turecka (i arabska) nie ma wypracowanego słownictwa związanego z zachowaniami homoseksualnymi. W kulturze islamu, zgodnie z Koranem, niemoralność stosunków seksualnych przypisywana jest plemieniu Lota (tur. *Lût Kavmi*, ar. *طول*), a zatem homoseksualiści są traktowani jak potomkowie tegoż ludu²⁹. Konsekwencją historyczno-kulturową jest to, że leksyka turecka związana z semantyką homoseksualną zmieniała się od okresu osmańskiego, kiedy w przeważającym stopniu była ona persko-arabska, aż do współczesnej wersji, która jest mieszanką zapożyczeń romskich, greckich, słowiańskich i romańskich. Zmiana leksyki, jej semantyzacja i referencjalność zależą natomiast od pozajęzykowych zagadnień politycznych, a nawet ekonomicznych. Od powstania republiki seksualne preferencje Turków były ich indywidualnym wyborem. Dopiero zamach stanu w 1981 roku spowodował, że geje zostali potraktowani jako „element niepatriotyczny”. Stosunki homoseksualne uznano za zniewagę wartości nadrzędnych, w tym przede wszystkim rodziny. „Nieheteronormatywność”³⁰ zaczęła być postrzegana jako swego rodzaju ponadnarodowa ideologia, zgodnie z którą przyjemność czerpana z kontaktu seksualnego przeważa nad wspólnotowym dobrem narodu. Do względnej stabilizacji doszło

---

²⁷ I.C. Schick, *What Ottoman erotica teaches us about sexual pluralism*, <https://aeon.co/ideas/what-ottoman-erotica-teaches-us-about-sexual-pluralism> (dostęp: 10.11.2020).

²⁸ Temat, którego nie będę w tym miejscu rozwijał, dotyczy homoseksualnych gwałtów politycznych lub wojennych, które mają upokorzyć przeciwnika i doprowadzić do wyeliminowania go z życia publicznego.

²⁹ Koraniczna i biblijna wersja opowieści o ludzie Lota nie dotyczy jedynie stosunków seksualnych z osobami tej samej płci; potępieniu podlegają tam gwałty na mężczyznach w równym stopniu, co prostytucja, gwałty na kobietach i kontakty seksualne w rodzinie.

³⁰ Stosuję tu cudzysłów, podważając w ten sposób pojęcie „heteronormatywność”, implikujące negatywną ocenę relacji jednopłciowych.

dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, co przyczyniło się do rozwoju ruchu LGBT wraz z jego przejawami w kulturze popularnej. Wtedy też w języku tureckim zaczyna funkcjonować wyraz *gay*. Jego turecka wersja *gey* została również zanotowana przez oficjalny słownik *Türk Dil Kurumu* w 2006 roku. Tym bardziej znaczące jest stosowanie formy *gay* w mediach, które pisały o Kemal Paszy. Angielska forma graficzna staje się (w ujęciu van Dijka) dyskursywna poprzez zwracanie uwagi na obcość zjawiska, na nieprzystawalność do wartości narodowych i wspólnego języka.

Jeszcze w 2002 roku przed wyborami prezydenckimi obecny przywódca Turcji deklarował równość praw wszystkich obywateli bez względu na preferencje seksualne. Trzeba przypomnieć, że był to również okres, kiedy Turcja deklarowała chęć przystąpienia do Unii Europejskiej. Wzmocnienie władzy rządu prawicowego, reislamizacja kraju, wycofanie się ze współpracy z UE doprowadziły ostatecznie do otwartej dyskryminacji osób homoseksualnych, a sam prezydent w wystąpieniach publicznych wyznaczył wyraźną granicę między tym, co narodowe, a postawami niepatriotycznymi:

Ci, którzy wspierają marginalne ruchy sprzeczne z naszymi przekonaniami i kulturą, są w naszych oczach współnikami tej samej perwersji. Wzywam wszystkich członków mojego narodu do przeciwstawienia się tym, którzy przejawiają wszelkiego rodzaju herezje, których nasz Pan zakazał³¹.

Homoseksualiści kolejny raz zostali uznani za element obcy, wspierany przez wrogów kraju. W konsekwencji zablokowano wszystkie media, w tym również internetowe, związane z tematyką LGBT.

Ruth Wodak, analizując dyskurs polityczny, pisała: „stereotypy i uprzedzenia zostają wpisane w proces budowania pozytywnego wizerunku nadawcy i w głębsze warstwy znaczeniowe tekstu za pomocą środków takich jak presupozycja, implikatura, wnioski, aluzje itp.”³². W wypadku najnowszej prasy greckiej opozycja dobry–zły, swój–obcy budowana jest poprzez ataki personalne na osobę nieżyjącego wodza Turków. Pozytywny obraz Grecji jako państwa nowoczesnego i demokratycznego, w którym panuje całkowita wolność słowa i w którym można swobodnie pisać o tak drażliwych dla innych tematach jak homoseksualizm i żydowskie pochodzenie, zestawiany jest z Turcją, wciąż rządzoną przez dyktatorów, w której łamane są prawa jednostki, a wszelka inność musi być zepchnięta poza nawias społeczeństwa. W mediach tureckich natomiast informacje o homoseksualizmie Atatürka rozumieć należy jako poszukiwanie czy też wskazywanie Obcego we własnym społeczeństwie, które

---

³¹ Wypowiedź R.T. Erdoğan za: <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/226570-erdogan-scinsel-haklari-guvenceye-alinmali-demisti> (dostęp: 10.11.2020).

³² R. Wodak, *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego*, [w:] *Krytyczna analiza...*, s. 187.

„zasługuje na pełną prawdę i odbrązowienie osoby” uważanej za ojca narodu. I w tym zakresie ważny jest kontekst polityczny. Dojście do władzy AKP stworzyło możliwość atakowania idei kamalistowskiego państwa laickiego i powrotu do wartości, które zostały odrzucone w wyniku powstania republiki. Nowa wizja społeczeństwa wymaga zatem określonej polityki pamięci, w czym pomagają media.

Bibliografia

- Anderson B., *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków 1997.
- ‘Atatürk gay miydi?’ sorusu hakaret mi değil mi?, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/ataturk-gay-miydi-sorusu-hakaret-mi-degil-mi-1134521/>.
- ‘Atatürk Yunan net’ dedi, gitti!, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/02/18/ataturk-yunan-net-dedi-gitti>.
- Bachtin — *dialog, język, literatura*, red. E. Czaplewicz, E. Kasperski, Warszawa 1983.
- Beachy R., *The German invention of homosexuality*, „The Journal of Modern History” 82, 2010, nr 4. *Science and the Making of Modern Culture*.
- Belçika’dan Atatürk’e çirkin yakıştırma, <https://www.haber7.com/dunya/haber/230407-belcikadan-aturke-cirkin-yakistirma>.
- Clogg R., *Historia Grecji nowożytnej*, przeł. W. Gałaska, Warszawa 2006.
- Dijk T. van, *Kontekstualizacja w dyskursie parlamentarnym*, [w:] *Krytyczna analiza dyskursu*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008.
- El-Rouayheb K., *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World, 1500–1800*, Chicago 2005.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Warszawa 1998.
- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 2001.
- <https://www.haberturk.com/gundem/haber/846431-ataturk-gay-miydi-hakaret-degil>.
- Kemal Atatürk gay miydi?*, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2013/05/22/Ataturk-gay-miydi/18518>.
- Mango A., *Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, New York 2002.
- Mitosek Z., *Teorie badań literackich*, Warszawa 2005.
- Mustafa Kemal Atatürk: Jew, Muslim or Non-Muslim?* <https://central-mosque.com/index.php/History/mustafa-kemal-ataturk-jew-muslim-or-non-muslim.html>.
- ΝΙΚΟΣ ΧΕΙΛΑΔΑΚΗΣ, ΤΕΛΙΚΑ ΉΤΑΝ GAY Ο ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ;;;- Αποκαλυπτικό ΡΕΠΟΡΤΑΖ!!!, <https://e-today.gr/τελικά-ήταν-gay-ο-μουσταφα-κεμαλ-ατατουρ/>.
- Nur R., *Hayat ve Hatıralarım*, t. 4, Istanbul-Frankfurt 1967.
- Schick I.C., *What Ottoman erotica teaches us about sexual pluralism*, <https://aeon.co/ideas/what-ottoman-erotica-teaches-us-about-sexual-pluralism>.
- Stęplewski A., *Semioza pisma. Cyrylica i łacinka w serbskim i chorwackim dyskursie narodowym na tle słowiańskim*, Poznań 2018.
- Şükrü Hanioglu M., *Atatürk: An Intellectual Biography*, New Jersey-Woodstock, Oxfordshire 2011.
- Wodak R., *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego*, [w:] *Krytyczna analiza dyskursu*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008.

“Was Atatürk gay?”

Construction of an Other in Turkish and Greek media

Summary

The paper presents the issue of media manipulation in Turkey and Greece, the direct aim of which is to discredit Kemal Pasha Atatürk. Gaps in the biography of the creator of the Republic of Turkey are interpreted by journalists as evidence that he was gay. Homosexuality is treated as a deviation that compromises a man, a politician and a leader. The sign *gay* is semantized in the discourse as foreign / different. Using critical discourse analysis, I present the extra-linguistic context of media statements. In Turkey, these are political and religious changes, along with a new policy of remembrance. In Greece, the attack is based on successive conflicts between the two neighbours over domination in the eastern Mediterranean.

Keywords: Atatürk, gay, Turkey, Greece, media